

Valmis on eesti keele tervikkäsitleste kolmas osa

Mati Erelt, Tiit Hennoste, Liina Lindström, Helle Metslang, Renate Pajusalu, Helen Plado, Ann Veismann „Eesti keele süntaks”, Tartu Ülikooli Kirjastus, 924 lk.

Ainus, kes pulbitsevat protsessi vaid kõrvalt näib vaatavat, on avalik võim. – See on üks üsna tavaline lause, pärit ilmselt ajakirjandusest. Enamiku jaoks on see lihtsalt üks arvamus, mõne jaoks siiski natuke enamat, näiteks hinnangut edastav tükk diskursusest, aga kellegi jaoks võib see lause olla hoopis komplekslause kõrvallause positsioonis relatiivlausega või ka väite vahenduslikkust või järelenduslikkust ning sellest tulenevat episteemilisust näitava osaliselt grammatiseerunud tajuverbi ja põhiverbi vat-partitsiibiga lause. Eesti keele tervikkäsitleste sarja kolmas köide „Eesti keele süntaks” kõnetab eelkõige neid, kelle jaoks tähendab näitelause just viimast, samas leiab aga käsitlestest kindlasti tuge nii õpetaja kui ka keeleteimetaja.

Tervikkäsitleste sarjas valminud „Eesti keele süntaks” on ulatuslik ja põhjalik ülevaade eesti keele lausemoodustusest ja lauseõpetusest. Kuna pärast 1993. aasta „Eesti keele grammatika” süntaksiosa ei ole sarnase mahu ja ambitsiooniga teoseid ilmunud, on viimatimainituga võrdlemine ilmselt paratamatu. Uus käsitus on ehitatud üles suuresti samade põhimõtete järgi, nagu oli eelmine ehk EKG II osa. Kõige esimene erinevus aga, mis autorite nimekirja vaadates silma torkab, on aga juba see, et eri osad on esitatud eri autorite nime all. Oluline sisulisem erinevus on ka ehk see, et mõnevõrra teisiti on esitatud ellipsit, vaeglauseid ja lausefragmente puudutav osa, samuti on lauseliikmetest öeldistäitemäärus esitatud eraldi peatükis. Kindlasti on see kõnealuse lauseliikme erilisust silmas pidades hea lahendus. Täiesti uus on ka sissejuhatav lauseehituse uurimise osa.

„Eesti keele süntaksi” tervikkäsitus algab sissejuhatava osaga, kus on esitatud eesti keele lauseehituse uurimise ülevaade ja lauseõpetuse põhimõisteid kirjeldav osa. Teist, lauseliikmete peatükki alustab ülevaade öeldisest, nt liht- ja liitöeldisest, öeldise grammatilisest tähendusest, nagu aeg, modaalsus, kõneviis, eitus, tegumood. Aluse osa käsitleb alust eri lausetüüpides, täis- ja osaalust ning aluseta lauseid. Sihitise osa keskendub eelkõige täis- ja osasihitise vaheldusele. Sihitisele järgneb öeldistäidet puudutav osa, kus omadussõnalise ja nimisõnalise öeldistäite järel vaadeldakse täis- ja osaöeldistäidet ning öeldistäite ühildumist alusega. Öeldistäitemääruse osa paikneb loogiliselt öeldistäite ja mahuka määruse peatüki vahel. Lauseliikmete osale järgneb fraasitüüpide ja fraasiliikmete ülevaade. Mittelauseliikmeliste lauseelementide osa vaatleb üldlaidende, kiilu ja irdelementide kõrval ka sidendeid. Lihtlause osa lõpetab lause kommunikatiivse struktuuri ja süntaktiliste protsesside peatükk. Komplekslause osa on üles ehitatud traditsiooniliselt: algab see lihtlause käsitlemisega (sisaldab alapeatükke rind- ja põimlause kohta) ning lõpeb sekundaartarinditega lausete käsitlemisega.

Tervikkäsitluse üldine lähenemine on kasutuspõhine, määruste osas on toeks ka metafooriteooria elemente. Üldisemate, teoreetilisemat laadi väidete toeks on tekstis kasutatud märkuseid, mis toetavad kasutuspõhist lähenemist konkreetsete andmetega tänapäeva eesti keele kohta. Just neis märkusena esitatud tekstides on grammatikateooriale n-ö liha luudele kasvatatud, sealt saab lugeja teada nii eri uurijate erimeelsuste kui ka mingi konstruktsiooni või lauseliikme vms esinemissageduse või ka keelekorralduslike soovitude kohta. Kui käsitluse põhitekst on kasutatav peamiselt alusõpikuna, nt kõrgkoolide süntaksikursuste tarbeks, siis just seda märkuste osa on lingvistil äärmiselt huvitav lugeda, need tekstid seovad teoreetilise põhja tegeliku eesti keele olukorraga ja uuemate uurimistulemustega. Käsitluse kasutuspõhisust toetavad ka keelenäited, millest enamik on pärit korpustest.

Lauseliikmete peatükkides on kohati kirjeldatud võimalikke määramisraskusi (nt et öeldistäitel on sarnaseid jooni öeldistäitemäärusega, kuidas neid lauseliikmeid täpselt eristada jne). Selliseid kahe liigi vahepeale jäävate nähtuste kirjeldamisi tuleb ainult positiivseks pidada, need annavad peale lihtsalt määratlemisraskuste kirjeldamise infot ka selle kohta, millised kriteeriumid on ühe või teise lauseliikme juures olulised.

Käsitluse tekst on tihe, kohati isegi nii tihe, et mittelingvistist lugejal võib lugemisel raskusi tekkida. Omaaegses EKG-s oli näiteks *da*-infinitiivi käsitlus kõige raskemini loetav osa, uue käsitluse sekundaartarindite osa on aga kindlasti selgem ja ülevaatlikum, kuid kohati siiski natuke raskesti loetav. Kas see raskus tuleb kirjeldusainese kompleksisusest enesest või keelekasutusest, ei olegi nii kerge öelda.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et „Eesti keele süntaks” on kahtlemata silmapaistev teos. Eraldi väärib esiletõstmist see, et tervikkäsitluses on vaadeldud mitte pelgalt normkirjakeelele omaseid struktuure (kuigi sissejuhatavas osas on väidetud, et teos keskendub eelkõige kirjaliku keele lauseile), vaid ka neid, mis jäävad kirjaliku keele nn servaaladele (nt vabamasse esseistikasse jms) ja mida varem peeti pigem ebaoluliseks, traditsioonilistest süntaksikäsitlustest väljapoole jäävaks, olgu mainitud näiteks irdelemendid, nagu täpsustusjätk ja eelteema jms.

Reili Argus